

PAXTACHILIK KLASTERLARINING QISHLOQ XO'JALIGI IQTISODIYOTIDA DRAYVER SIFATIDA TUTGAN O'RNI: AMALIY TAHLIL VA TAJRIBA

Bozorboyev Bektemir Nurquvvat o'g'li

Guliston davlat universiteti, Menejment yo'nalishi 3-kurs talabasi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15714647>

Annotatsiya. Maqolada O'zbekistonda paxtachilik klasterlarining shakllanishi, ularning iqtisodiy samaradorligi va qishloq xo'jaligi rivojiga ta'siri tahlil etiladi. Klaster modelining mohiyati, tashkiliy-xo'jalik mexanizmlari, xo'jalik yurituvchi subyektlar o'rtasidagi o'zaro manfaatli iqtisodiy munosabatlar shakllanishi amaliy misollar asosida ko'rib chiqiladi.

Shuningdek, xalqaro tajriba bilan solishtirilib, takomillashtirish yo'nalishlari asoslanadi.

Kalit so'zlar: klaster, paxtachilik, agroklaster, iqtisodiy drayver, hosildorlik, qishloq xo'jaligi samaradorligi, integratsiya, kooperatsiya.

Kirish. O'zbekiston qishloq xo'jaligi tarmog'ida paxtachilik yillar davomida asosiy strategik yo'nalishlardan biri bo'lib kelgan. So'nggi yillarda mazkur sohada bozor tamoyillariga asoslangan yangi tizim – paxtachilik klasterlari joriy etildi. Bu tizimning asosiy maqsadi: fermer, korxona va sanoat orasidagi vertikal integratsiyani ta'minlash orqali qo'shilgan qiymat zanjirini yaratish va nihoyatida iqtisodiy samaradorlikka erishishdir. Klasterlar hozirgi kunda nafaqat ishlab chiqarish, balki tuman va viloyatlar iqtisodiyotining ham drayveri sifatida faoliyat yuritmoqda. O'zbekiston agrar sohasini bozor munosabatlariga mos tarzda isloh qilishda klaster yondashuvi muhim mexanizm sifatida qaralmoqda. Klaster – bu bir-biri bilan texnologik, hududiy va xo'jalik jihatdan bog'langan subyektlarning kooperatsiyalashgan tizimi bo'lib, u ishlab chiqarish, qayta ishlash va sotishni yagona boshqaruv asosida olib borishga imkon beradi.

Qishloq xo'jaligida ayniqsa paxtachilik yo'nalishida klasterlashuv:

- ishlab chiqarishni zamonaviy texnologiyalar bilan ta'minlash;
- fermerlarning moliyaviy barqarorligini ta'minlash;
- mahsulotni chuqur qayta ishlash;
- eksport imkoniyatlarini kengaytirish imkonini beradi.

Klasterlarning iqtisodiy nazariyasi asosida Porter (1990) raqobatbardosh ustunliklar yaratish mexanizmini ko'rsatgan bo'lib, qishloq xo'jaligidagi klasterlar aynan shunday mexanizm asosida faoliyat yuritadi.

Paxtachilik klasterlari 2017-yildan boshlab O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarorlariga asosan bosqichma-bosqich joriy qilindi. 2020-yildan esa butun mamlakat bo'ylab ushbu tizim to'liq amaliyotga tatbiq etildi. Klasterlar tizimi quyidagilarga asoslangan:

- fermerlarga xizmat ko'rsatish va ularga avans mablag'lar ajratish;
- texnika, urug' va agrotexnologiyalar bilan ta'minlash;
- paxtani qayta ishlash va eksportgacha bo'lgan barcha bosqichlarni o'z ichiga olgan kooperatsiya.

Hozirgi kunda 98 ta paxtachilik klasteri mavjud bo'lib, ular 1,8 million gektardan ortiq maydonni egallaydi.

Mamlakatdagi bir qator paxtachilik klasterlarida o'tkazilgan amaliy tahlillar asosida quyidagi natijalar aniqlandi:

1-jadval

Ko'rsatkichlar	Klaster modeli	An'anaviy tizim
Paxta hosildorligi (ts/ga)	38–42	25–28

Qayta ishlash darajasi (%)	70–80	20–30
Eksport salohiyati (mlrd. \$)	3,2	1,1
Yaratilgan ish o‘rinlari (kishi)	2500–5000	800–1000

Klasterlar nafaqat paxta hosildorligini, balki qishloq joylardagi ish bilan ta’minlash, sanoatning tarmoqlanishi va hududiy iqtisodiyotning faollashuviga olib kelmoqda.

Paxtachilik klasterlari quyidagi asosiy ijtimoiy-iqtisodiy drayverlik funksiyalarini bajarmoqda:

- **Vertikal integratsiyani ta’minlash** – fermer, qayta ishlovchi va eksportyorlar o‘rtasidagi uzviylik;
- **Ish o‘rinlari yaratish** – har bir klaster o‘rtacha 3000 ga yaqin ish o‘mini yaratmoqda;
- **Soliq tushumlarining oshishi** – hududiy byudjetga tushumlar ko‘paymoqda;
- **Texnologik modernizatsiya** – zamonaviy texnika va avtomatlashtirilgan tizimlar joriy qilinmoqda.

Bu jarayonlar mahalliy ishlab chiqaruvchilarning eksport bozorlariga kirib borish imkoniyatlarini kengaytiradi va agrar sohaga investorlarni jalb etish uchun zamin yaratadi.

Jahon amaliyotida, masalan, **Turkiya**, **Braziliya** va **AQSH** kabi davlatlar paxtachilikda klasterlashuv orqali yuqori samaradorlikka erishgan.

- **Turkiyada** paxtachilik klasterlari eksportning 9 foizini tashkil etadi.
- **Braziliyada** klasterlar kichik fermerlarni bog‘lash orqali hosildorlikni 2 baravar oshirdi.
- **AQSHda** esa vertikal integratsiya va texnologik yondashuv asosida paxta va to‘qimachilik sohasi iqtisodiyotning tayanch yo‘nalishiga aylangan.

Ushbu tajribalar O‘zbekiston klasterlarini institutsional rivojlantirish, ilmiy-ta’limiy muassasalar bilan integratsiyani kuchaytirish zarurligini ko‘rsatadi.

Asosiy muammolar:

- Klaster va fermer o‘rtasidagi munosabatlarda huquqiy noaniqliklar;
- Shartnoma asosida narx belgilashning shaffof emasligi;
- Texnologik parklarning cheklanganligi;
- Qayta ishlash quvvatlarining notekis taqsimlanganligi.

Takliflar:

1. Klasterlar faoliyatini baholovchi reyting tizimini joriy qilish;
2. Fermerlar manfaatlarini himoya qiluvchi huquqiy mexanizmlarni kuchaytirish;
3. Innovatsion texnologiyalarni subsidiyalash va soliq imtiyozlari orqali rag‘batlantirish;
4. Paxtachilik klasterlarini ilmiy-tadqiqot va konsalting xizmatlari bilan uzviy bog‘lash.

Xulosa

Paxtachilik klasterlari O‘zbekiston qishloq xo‘jaligi tizimining yangi iqtisodiy drayverlariga aylandi. Ular bozor munosabatlarini chuqurlashtirib, ishlab chiqarish zanjirini mustahkamlab, iqtisodiy samaradorlikni oshirmoqda.

Shu bilan birga, tizimni institutsional jihatdan mustahkamlash, shartnoma munosabatlarini adolatli va shaffof asosda tashkil etish orqali klaster modelini barqarorlashtirish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Porter M. “Competitive Advantage of Nations”, Harvard Business Review, 1990.
2. O‘zbekiston Respublikasi Qishloq xo‘jaligi vazirligi ma’lumotlari, 2024.

3. O'zbekiston Respublikasi Tashqi savdo vazirligi hisobotlari, 2023.
4. FAO Report on Cotton Production Clusters, 2022.
5. Islomov U., "Klasterlar tizimining samaradorligini oshirish yo'llari", *Iqtisodiyot va innovatsiya*, 2023-yil, №2.